

# **SOSYAL KONTROL VE DİN: DİNİN DİNDAR BİREYLER ÜZERİNDEKİ KONTROL GÜCÜ**

**Dr. Elnur Azimli**

Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü, Azerbaycan,  
azimlielnur@gmail.com,  
<https://orcid.org/0000-0002-9447-2900>

**Prof. Dr. Ali Coşkun**

Marmara Üniversitesi, Türkiye,  
alicoskun64@hotmail.com  
<https://orcid.org/0000-0003-4352-179X>

## **ÖZ**

Genel anlamda sosyolojide sosyal kontrolün mahiyetini, özel anlamda ise dindar insanların hayatları üzerinde dinin kontrol gücünü araştırmaya çalıştığımız bu çalışmada öncelikle sosyal kontrol ele alınarak açıklanacak, sosyal kontrol teorisyenlerine ve onların geliştirdikleri teorilere değinilecektir. Daha sonra ise gayri resmi sosyal kontrol araçlarından biri olan dinin sosyal kontrol açısından nasıl bir işlev gördüğü ele alınacaktır. Din, toplumda önemli bir sosyal kontrol aracı olarak günümüz toplumlarında da önemini korumaya devam etmektedir. Özellikle din, dini bir cemaate bağlı olan dindar insanlar üzerinde kontrolünü ve etkisini daha güçlü bir şekilde göstermektedir. Bu bağlamda mevcut çalışmamızda dindar insanların hayatında dinin kontrolünü ve önemini ölçme amacıyla dini cemaatlere bağlı kişilerle yaptığımız mülakat sonuçlarına da kısaca yer verilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Din, Dindar Cemaatler, Sosyal Kontrol.

# **SOCIAL CONTROL AND RELIGION: THE CONTROL POWER OF RELIGION ON RELIGIOUS INDIVIDUALS**

## **ABSTRACT**

In this study, firstly social control, one of the important term in sociology will be explained and social control theorists and their theories will be discussed. Subsequently, religion, which is one of the informal social control agents, will be examined. Religion as an important social control agent maintains its significance in our modern societies. Especially, religion demonstrates its importance and control over religious people who belong to religious communities more powerfully. In this regard, we have included to this study the brief consequences of interviews which we had with the members of religious communities in order to measure the control and importance of religion on their lives.

**Keywords:** Religion, Religious Communities, Social control.

## **GİRİŞ**

Sosyal kontrol, sosyolojide bir kavram olarak 19. yüzyılın sonlarından başlayarak sosyologlar arasında sıkça kullanılmıştır. Günümüze kadar ise bu kavrama farklı teoriler ilave edilerek genişletilmiş, geliştirilmiş ve toplumdaki bireyleri suç ve sapma davranışlarından sakındırmak için farklı görüşler ve teoriler ileri sürülmüştür. Toplumu denetlemek, düzeni sürdürmek, bireyleri çatışma, sapma ve suç gibi davranışlardan korumak, kısaca, uygun şekilde sosyalizasyon sürecinden geçirmek için uygulanan mekanizmalar sosyal kontrolü oluşturmaktadır. Sosyal kontrol, bir toplumun var olmasında ve varlığını sürdürmesinde oldukça önemli bir mekanizmadır. Toplumdaki sosyal kontrol resmi ve gayri resmi olarak başlıca iki grupta ele alınabilir. Günümüz toplumlarında resmi sosyal kontrol en başta devlet tarafından hayata geçirilmektedir.

Toplumda, özellikle dindar bireylerin hayatında doğumundan ölümüne kadar önemli bir yer tutan ve hayata bakış açısı kazandıran din, önemli bir sosyal kontrol aracı olarak görülmektedir. Çünkü dinler, inananlarına toplumda sosyal davranışla ilgili çeşitli yönlendirmeler yapmaktadırlar.

Örneğin, onlar cinayet, hırsızlık, dolandırıcılık, yalan söyleme, rüşvet alma, gasp, yaralama, iffetsizlik vb. davranışlar başta olmak üzere pek çok olumsuz sosyal davranıştan kaçınmayı emreder veya öğütlerler. Bu nedenle hem kurumsal hem de bireysel düzlemde önemli bir sosyal kontrol aracı olarak faaliyet gösterirler. Yaygın kabule göre dindarlık düzeyi ve dine yönelim arttıkça insanların sosyal kontrole uyum derecesi de artmaktadır. Yani dindarlığın artması ile sosyal kontrol arasında pozitif bir ilişki olduğu varsayılabilir.

## **1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: SOSYAL KONTROL NEDİR?**

Sosyal kontrol veya toplumsal denetim, sosyolojide bireylerin ve grupların davranışlarını düzenleyen toplumsal süreçleri anlatmak üzere yaygın biçimde kullanılan bir terimdir. Tüm toplumlarda davranışları yönlendiren normlar ve kurallar bulunduğu için aynı ölçüde hepsinde de bu normlara uymayı sağlayacak ve sapkınlıkla başa çıkacak bazı mekanizmalar işlemektedir (Marshall,1999: 741-742). Sosyal kontrol sosyalizasyon sürecinin bir uzantısıdır. Sosyalizasyon, ister kendi toplumunda büyümüş ister başka bir toplumdan göç etmiş olsun kişinin, onaylanan davranışların, beklenen örüntülerin neler olduğunu öğrenmesi ve bunları yerine getirmesi demektir. Kişiler ile örüntülerin birlikteliği sistematik bir grup yaşamını olanaklı kılar. Kendi kendini kontrol etme, sosyalleşmenin öznel boyutudur. Kişilerin toplumda değerli görünen örüntü, rol, ilişki ve kurum çeşitlerine uymasını sağlamak için sosyal kontrol aracılığıyla kişiler üzerinde baskıda bulunulur (Fichter, 2016: 207). Kısacası, toplum üyeleri sosyal kontrol vasıtasıyla sosyalleşerek kendi sosyal rollerini öğrenir ve toplumla bütünleşirler.

Sosyal kontrolü sosyolojik bir terim olarak ilk kez, Amerikan sosyolojisinin kurucularından olan Edward Alsworth Ross (1866-1951) tanımlamıştır. O, insanların birlikte nasıl uyum içinde yaşadıklarını göstermek için sosyal kontrol kavramını çokça kullanmış ve bu konuda devamlı çalışmalar yapmıştır. Ross'un sosyal kontrolü kullanması bu terimi sosyal araştırmaların merkezine yerleştirmiştir (Janowitz, 1975: 89). Ross, sosyal kontrol konusunda 1896 yılından itibaren bir dizi makale ve 1901 yılında da "Sosyal Kontrol" başlıklı bir kitap yayınlamıştır. Yazar, kitabında insanların nasıl beraber yaşadığını incelemiş ve uyum konusu üzerinde durmuştur. Ross'a göre sosyal kontrol insanların kalıplaşmış duygularına ve grubun

ihtiyaçlarına uymalarını sağlayan arzularına tekabül etmektedir. Ross, bireylerin grup ihtiyaçlarına göre davranmalarını sağlayan düzenleyici kurumlarla ilgilenmiştir. Ross, sadece polis gücü ve adli sistemle değil ayrıca kamuoyu, ahlak, sanat, eğitim ve bunun gibi olgularla da ilgilenerek sosyal kontrolün uygulama alanlarına dikkat çekmiştir (Bektaş, 2005: 39-40). Her ne kadar sosyal kontrol, temelde Amerikan sosyolojisinde ortaya çıkan bir terim olarak kabul edilse de, bahsedilen terimin Avrupa sosyolojisinde de işlevsel karşılıkları bulunmaktadır. Durkheim'in kolektif bilinç (conscience collective) olarak ifade ettiği şey, kendi özel temsillerinin etrafındaki etkileşimin yoğunluğuyla doğru orantılı bir güç ile kişilere, onların bencil çıkarlarına bakmaksızın belirli tarzda davranmakta baskı yapmaktadır. Aynı zamanda toplumda suçun ve sapkın davranışın ne olduğunu belirleyen şey ortak duyguların niteliğidir (Durkheim, 2020: 136). Böylece, aile, evlilik ve dini kültürler gibi sosyal kurumların esas işlevi kolektif bilincin baskıcı gücünü artırmaktır (Pitts, 1968: 382). Görüldüğü gibi, Durkheim'in tanımladığı kolektif bilinç kavramı Ross'un tanımladığı sosyal kontrol kavramıyla aynı anlama gelmektedir.

Genel olarak ifade edebiliriz ki, sosyal kontrol kavramı geniş ve dar anlamlarda kullanılmaktadır. Sosyal kontrolün dar anlamda kullanılmasına normatif kavram da denilmektedir. Normatif kavrama göre sosyal kontrol, sapmayı ve uyum göstermeyi etkilemek için belirli teşebbüslerdir. Bu anlamda sosyal kontrol, sapkın davranışı tanımlayan, karşılık veren ve kontrol eden bir amaca yönelik eylemlerle sınırlandırılmış olmaktadır. Normatif kavram sosyal kontrolü, sosyal düzene katkı yapan tüm süreçlerle değil, yalnızca sapkın davranışa karşılık veren kasıtlı çabalarla tanımlamaktadır. Dar anlamın aksine sosyal kontrolün geniş anlamı ise normatif ihlallere karşı yalnızca zorlayıcı tepkiyi değil, kasıtlı çabaların tüm çeşitlerini kapsamaktadır (Horwitz, 1990: 9).

Günümüzde sosyal kontrol terimi, sıklıkla, sapma davranışına karşı olan düzenli tepkinin bazı formlarına işaret etmek için kullanılmaktadır (Innes, 2003: 3). Kontrol konusunda önemli isimlerden biri olan Stanley Cohen sosyal kontrolü "cinayete, suçluluğa, sapkın veya aslında bu tür kavranılan sosyal olarak sorunlu davranışın birleşik şekillerine tepkisel olarak, varsayılan bir eylem meydana geldikten veya fail tanımlandıktan sonraki, veya ön alıcı (proactive: eylemi önleyici) olarak düzenli yanıtlardır" şeklinde tarif etmiştir (Cohen, 1985: 3). Diğer bir sosyal kontrol teorisyeni Donald Black tarafından sosyal kontrole ilişkin şu tanım da benzerlik

göstermektedir: “Sosyal kontrol, toplumsal hayatın normatif yönü veya sapkın davranışın ve bu davranışa karşı yasaklama, suçlama, ceza ve tazminat gibi tepkilerin belirlenmesidir” (Black, 1976: 1-2).

Sosyal kontrol, toplumsal yaşamda ilişkileri yöneten normlardan sapmayı, çeşitli mükafatlandırma ve cezalandırma süreçleri ile önlemek ve toplumda düzeni sağlamak için harekete geçirilen bir mekanizmadır. Diğer bir deyişle, sosyal kontrol sapma olarak kabul edilen davranışlara karşı bir sosyal tepkidir. Bu süreç kişinin kişiyle, fikirlerle, gruplarla ve toplumla olan ilişkilerini düzenlemektedir. Bu nedenle her toplumun kaçınılmaz yüklenmelerinden biri sosyal kontroldür (Eserpek, 1979: 160). Sosyal kontrol ile ilgili en belirgin mesele, kanunların yapılıp uygulandığı mekanizma, yani yasama, mahkemeler ve kolluk güçleridir. Sosyal kontrolü düşündüğümüzde, bunlar onun tecessüm etmiş halleridir (Park ve Burgess, 2017: 72). Mahkemeler ve kolluk güçleri basit ve farklılaşmamış toplumlarda değil, modern veya merkezi devlet yönetiminde yaşayan toplumlarda sosyal kontrolün esas vasıtaları olarak ele alınabilir. Basit ve farklılaşmamış toplumlarda ise daha basit ve resmi olmayan kontrol ajanları faaliyet göstermektedir.

Sosyal kontrol başlıca iki çeşide ayrılmaktadır: informal ve formal sosyal kontrol. Bunlara sırasıyla gayri resmi ve resmi sosyal kontrol de denilmektedir. Resmi sosyal kontrol, insanları devletin resmi kanunları ve ceza organları vasıtasıyla kontrol etmekte ve uyuma zorlamaktadır (Innes, 1985: 6). Toplumsal normları ihlal eden bireylere hoş karşılamama, yadırgama, ayıplama, dışlama, ilişkide bulunmama, kınama, konuşmama, küsme, yüz çevirme, alay etme vb. gibi şekillerde tepkiler gösterilebilir (İçli ve Burcu, 1993: 44). Bireylerin yaptırım niteliğini taşıyan tepkileriyle, birbirlerinin davranışlarını kendi beklentileri doğrultusunda yönelttikleri bu sürece informal sosyal kontrol denilmektedir (Eserpek, 1979: 160-161).

## **2.KURAMSAL ÇERÇEVE: SOSYAL KONTROL KURAMLARI**

Sosyal kontrol teorisine ait ilk yaklaşımların Durkheim’in çalışmalarında bulunduğunu daha sonra Amerikan sosyologu Edward Alsworth Ross tarafından kavram olarak tanımlandığını söyledik. Kuramı kendi teorik katkılarıyla daha da geliştiren diğer öncüler arasında Albert J. Reiss (1922-), Jackson Toby (1925-), F. Ivan Nye (1918-), ve Walter Reckless (1899-1988) gibi isimler bulunmaktadır. Kontrol kuramının modern anlamdaki öncüleri ise Hirschi ve Gottfredson’dur (Kızmaz, 2005: 165).

Albert Reiss 1951 yılında “Kişisel ve Sosyal Kontrollerin Başarısızlığı Olarak Suçluluk” (“Delinquency as the Failure of Personal and Social Controls”) isimli makalesini yayınladı ve suç teorilerinin en gelişmiş biçimlerinden biri olan sosyal kontrol perspektifinin ilk adımını atmış oldu. Reiss’e göre sosyal kontrol veya sosyal gruplar tarafından kuralların uygulanması, söz konusu kuralların içselleştirilmesini güçlendirir ve sonuç olarak kişisel kontrolün ortaya çıkmasına neden olur (Kuhn, 2009: 17). Böylece Albert Reiss, suçluluğun nedenini “kişisel” ve “sosyal” kontrollerin başarısızlığına atfederek, bu kavramın suçluluğa karşı en erken uygulamalarından birini sağlamıştır. Sosyal kontroller, yasal ve informal sosyal yaptırımların dış tatbiki üzerinde faaliyet gösterdiği halde, kişisel kontroller içselleştirilmektedir (Akers, 2012:85).

Jackson Toby 1957 yılında uyumdaki çıkarlar kavramını sunduğu sosyal düzensizlik teorisini yayınladı. Bu çalışmada Toby, yasaya uyan ve uymayan gençleri ayıran şeyin yasayı ihlal edecek şekilde davranma dürtüsü değil, daha çok gençlerin uyumdaki çıkarları olduğunu iddia etmiştir (Kuhn, 2009: 19). Toby’e göre uyumda daha az çıkarları veya yatırımları olan genç insanların çete faaliyetlerine katılmaları, kaybedecek çok şeyi olanlardan daha muhtemeldir. Geleneksel sosyal ilişkilerin ve bağlılıkların çeşitliliği, suçluluğa katılım yoluyla riske atılabilir ve böylece bu tür çıkarları olmayan gençler çeteye üye olmakta özgürdürler (Burke, 2009: 247-248).

Gresham Sykes ve David Matza 1957 yılında suçlu davranışı, gençlerin “nötrleştirme teknikleri” kullanmasının sonucu olarak açıkladıkları teorilerini sundular. Bu teknikler, suç eylemlerini yapmak için ortaya çıkarılan bahaneler ve mazeretlerdir. Bu teknikler, basitçe suça bulaşan kişilerin geleneksel değerlerden sapmalarını kendileri için rasyonelleştiren “yeraltı değerler” grubuna sahip olduklarını açıklamaktadır. Sykes ve Matza’nın ifade ettiği gibi nötrleştirme, suçluluğa elverişli bir tanımlama çeşidi olarak görülmemekte, aksine içsel kısıtlamanın zayıflaması ve toplumla olan bağların kırılması olarak da görülmektedir (Akers, 2012: 84-85).

Walter Reckless de sapmayı ve suçluluğu kontrol için kısıtlama teorisini ileri sürdü. Onun kısıtlama teorisi “içsel” ve “dışsal” olarak isimlendirdiği dahili ve harici kontrolle aynı kavram üzerinde kurulmuştur. Fakat Reckless, genci suç işlemeye sevk eden suçluluğa karşı “itme” ve “çekme” faktörlerini dahil etmek için bundan daha öteye gitti. Kısıtlama

teorisinde temel öneri, içsel ve dışsal itme ve çekmeler eğer içsel ve dışsal kısıtlamalarla etkisiz hale getirilmezse, onların suçlu davranış üreteceği yönündedir. Sapmaya karşı teşvik güçlü, kısıtlama ise zayıf olduğunda suç ve suçluluk beklenendir (Akers, 2012: 82).

Travis Hirschi'nin sosyal bağ teorisi günümüzde en büyük kontrol teorisyeni olarak anılan onun 1969 yılında yayınladığı kontrol kuramı daha önceki tüm kuramların yerini aldı. Onun kontrol teorisi genellikle sosyal bağ teorisi olarak anılmaktadır. Bu teori suçluluğu kontrol etmede önemli bir teori olarak suç teorilerinde merkezi yer tutmaktadır (Akers, 2012, 85).

Hirschi sosyal bağın dört unsurunu; bağlılık (attachment), sadakat (commitment), katılım (involvement) ve inanç (belief) olarak ifade etmiştir (Burke, 2009: 250). Bağlılık bireylerin diğer insanlar ve kurumlarla, örneğin, gençlerin ebeveynleri, akranları ve okulla etkin ilişkiler kurma kapasitelerini ifade etmektedir. Taahhüt/ sadakat; toplumdaki bireyler arasındaki ortak duygunun karşılığıdır. Taahhüt, bireylerin davranışlarını toplumun değerlerine uygun olarak gerçekleştirmesidir. Bireyin böyle bir değer taahhüdünün olmayışı, bireyin suç eylemine katılmasını teşvik eder (Korkmaz ve Kocadaş, 2019: 179). Katılım, eğitim almak, çalışmak, spor faaliyetleri, ev işleri yapmak, aile ile veya dostlarla zaman geçirmek gibi, farklı geleneksel eylemlerde iştiraki ifade etmektedir. Bir kimse, çok meşgul olduğu için, kafası çok yorulduğu için veya uyumlu davranışlarda çok tükendiği için suçlu davranıştan engellenir (Akers, 2012: 87). Sosyal bağ teorisinde inanç kavramı, yaygın geleneksel değerler ve normların özellikle, yasalar ve toplumun kurallarının genellikle ahlaken doğru ve itaat edilmesi gerektiğine inancın bir onayı olarak tanımlanmaktadır. Buna göre kişi, kurallara uyması gerektiğine daha az inandığında muhtemelen onları ihlal edecektir (Akers, 2012: 87).

Gottfredson ve Hirschi'nin Genel Suç Teorisi. Michael Gottfredson ve Travis Hirschi 1990 yılında, esas odağı sosyal kontrollerden öz-denetime (self-control) değişen Genel Suç Teorisi (A General Theory of Crime) isimli eserlerini yayınladılar. Bu teoriye göre, tüm suç eylemleri, bir değişkene, başarısız ve tamamlanmamış sosyalizasyonun, özellikle davranışı denetlenmeyen ve sapkın davranışı hemen ayırt edilip cezalandırılmayan yararsız çocuk yetiştirme sonucu olan aşağı öz-denetime bağlı suç işleme imkânlarının bulunması ile açıklanabilmektedir. Hirschi'nin önceki teorisi gibi bu da sosyal kontrol teorilerini basitleştirme çabasıdır. Hirschi, önceki teorisinden içselleştirme teorisini atarak ve sosyalizasyon

açıklamasını öne sürmekle yeni kontrol teorisini basitleştirmeye çalışmıştır. Gottfredson ve Hirschi, doğru yapıldığında sosyalizasyonun her şey olduğunu ve öz denetimin gelişmesiyle sonuçlanan dış kontrollerin telkinine yol açtığını söylemekle, genel suç teorisinde basitleştirmeye teşebbüs etmektedirler (Kuhn, 2009: 25-26). Genel olarak, Gottfredson ve Hirschi suç olgusunu, öz denetimin yokluğu veya eksikliği ile açıklamaktadırlar. Onlara göre ister risk almak veya isterse öz denetimin zayıf olması gibi kişisel eğilimler ebeveynlerin doğasıyla birlikte oluşmaktadır.

### **3. DİNİN SOSYAL KONTROL İŞLEVİ**

Din, hitap ettiği toplumda inanç dünyasını düzenlemenin yanı sıra sosyolojik açıdan da birçok işlevi yerine getirmektedir. Dinin sosyal işlevleri ile kastedilen, dinin toplumdaki yeri ve etkileri, toplum için gördüğü iş ve görevlerdir. Şurası belirtilmelidir ki, bu işlevlerin hepsi toplum için olumlu olmayabilir. Dinin pek çok olumlu veya olumsuz, görünen veya görünmeyen, açık veya gizli sosyal işlevleri bulunmaktadır (Okumuş, 2019: 68). Dinin sosyal hayatta meydana getirdiği ilk temel işlevi, toplumda bir inanç sistemi kurmasıdır. İncanın en büyük işlevlerinden birisi, akli aşan sorulara cevaplar sunarak aklın ötesine geçişi sağlamasıdır. Nihai anlam kaynağı olarak inanç ve teslimiyet en başta ölüm karşısındaki çaresizliği anlamlı ve açıklanır hale getirir (Aydınalp, 2018: 165). Dinin önemli işlevlerinden diğerlerini genel olarak, bütünleştirme, çatıştırma ve parçalama, kimlik kazandırma, sosyalleştirme, kültürü koruma ve aktarma, zihniyet kazandırma vs. gibi sıralayabiliriz. Toplumsal açıdan dinin en önemli sosyal işlevlerinden biri de sosyal kontroldür. Bu işlevi sayesinde din, insanları toplum kuralları çizgisinde tutmaya yardım ederek toplumsal düzene katkı sağlamaktadır. Dinin dış ve iç kontrol olmak üzere iki tür kontrol görevi bulunmaktadır. Bunlar, ferdi dışarıdan, toplum vasıtasıyla itaate zorlayan dış kontrol ve ferdin dahili alemine, vicdanına etki ederek itaate zorlayan iç kontroldür. Din, her iki kontrol türüyle de önemli bağlara sahiptir (Berger, 1995: 433).

Her toplumda, bir arada yaşayabilmek için zorunlu olarak uzlaşma yani toplumu oluşturan kesimler arasında anlaşma ve üyelerin birliği gereklidir. Tüm bireyler tarafından kabul edilen bir din toplumda uzlaşma ve üyeler arasında birlik ilişkisinin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Din kendisinin entelektüel, duygusal ve pratik yönleri ile aynı anda akla, duyguya ve çalışmaya, yani insan varlığının bütün niteliklerine seslenerek toplumsal birliği ve düzeni kurar (Aron, 2014: 83).



Meşrulaştırma ve muhafazakarlık yönü ile din, dış sosyal kontrol görevini yapmaktadır. Dinin toplumsal düzeni sürdürmekte önemli bir yer tutan bu yönlerini konumuzla ilişkili olduğu için genişçe ele alacağız. Bunların yanı sıra, “toplumsal kontrol ferdi sadece dışarıdan zorlamaz; ayrıca kişinin bilincinde de “içselleşerek”, “vicdan” dediğimiz bir tarzda işler. Gerçekten de, kurallar kişinin vicdanında köklü bir yer edinmedikçe, dıştan gelen kontrolün etkili olması pek düşünülemez (Berger, 1995: 434). Belirtildiği gibi, toplum hayatında önemli bir yer tutan meşrulaştırmalardan en etkilisini din hayata geçirmektedir. Dini meşruiyet, meşruluğun, geçerliliğin, haklılığın, yasallığın dinden ve dini kaynaklardan sağlandığı bir durumu ifade eder. Dini meşruiyet, meşruluğun dinden ve dini kaynaklardan, üstten, aşkın olandan, dinin renk verdiği gelenekten elde edildiği bir meşruiyettir. Bu durumda dini meşrulaştırım, din ve dini kaynaklar yoluyla haklı çıkarma, açıklama ve geçerlilik kazandırma sürecini ifade etmektedir (Okumuş, 2010: 35).

Din, gelenek ve göreneklerin oluşmasında önemli bir kaynak olarak yerini almaktadır. Dinin gelenek ve görenekleşmesi halk inanışları şeklinde kendisini göstermektedir. Halk inanışları, inanç yapısı dahilinde düşünüldüğünden ziyade yaşanan bir olguyu ifade eder. Din geçmişten günümüze sadece deruni dünyanın değil, aynı zamanda sosyal yaşamın birer parçası olmuş ve yayıldığı toplumlara göre farklı şekiller almıştır (Bayram 2021: 13). Din, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı, birlik ve beraberliği sağlayan manevi bir bağıdır. Bunun yanı sıra din, inananlarla muhafazakarlığın çok önem verdiği cemaati oluşturmaktadır. Cemaat ve cemaatçi değerler toplumsal yaşam içinde dinin hissedilen en önemli değerleri olarak dikkati çekmektedir. Cemaat, dini değerlerin yaşatıldığı, ayakta tutulduğu, dolayısıyla dayanışma ve birlik ruhunun beslendiği sosyal ortamlardır (Çaha, 2004: 23). Cemaatler, özellikle günümüzdeki bireyselleşmiş şehir hayatında insanların dini ihtiyacı ile yanaşı samimi ve yüzyüze ilişkiler kurarak, belirli bir düzeyde, onların sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını da karşılamaktadır. Bilindiği gibi, dinler genel olarak insanları iyi işler görmeye teşvik eder, kötü işler görmekten ve başkalarına zarar vermekten çekindirir. Böylece dinin insanları içten kontrol etmesinin en önemli özelliği, onlara toplumda iyinin ve kötünün ne olduğunu anlatan ve uyumlu davranışlara yönlendiren bir ahlak kazandırmasıdır. Bundan başka din insanın dâhilindeki en güçlü yargılayıcı faktör olan vicdana hitap etmekte ve onun için ahlakiliğin sınırlarını çizmektedir. Din, insandaki vicdani gücü takviye etmesi ve doğru şekilde çalıştırması, bunun

yanı sıra kazandırdığı ahlaki normlar yoluyla insanda hiçbir dış gücün yapamayacağı, çok güçlü ve etkin bir öz denetim görevi görmektedir.

#### **4. OLGUSAL ÇERÇEVE: DİNİN DINDAR BİREYLER ÜZERİNDEKİ KONTROL GÜCÜ**

Çalışmamızın bu uygulama kısmında toplumda dindar insanların hayatında dinin nasıl kontrol sağladığını, etkilediğini ve şekillendirdiğini görme amacı ile dini cemaatlere bağlı dindar insanlar üzerine yaptığımız bir araştırmadaki (Azimli, 2022) mülakatlara ve onların bulgularına yer vermek istiyoruz. İstanbul'daki 4 farklı cemaatten 40 kişi ile derinlemesine yapılan görüşmede onlara önceden hazırladığımız soruları sorduk ve alınan yanıtları sosyolojik bakış açısı ile değerlendirmeye ve açıklamaya çalıştık.

Yaptığımız mülakatlarda görüşmecilere, ilk olarak hayatlarında dinin önemini nasıl değerlendirdiklerini sorduk. Alınan yanıtlardan dinin dindar bireylerin hayatında en önemli etki kuvveti olduğunu söyleyebiliriz. Bundan başka dindar insanların arkadaş seçiminde, siyasi tercihleri üzerinde, serbest zaman ve tatil aktivitelerinde dinin önemli bir etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, arkadaş seçiminde dindar insanların çoğu dini göz önünde bulundurarak seçecekleri arkadaşların dindar olmasını istemektedirler, her türlü kişiyle arkadaş olurum diyenlerin çoğu da yine karşısındakini dine çekmek için arkadaş olacağını ifade etmektedir. Mülakatlarda, üniversitede okuyan bir kaç genç hariç katılımcıların neredeyse tamamı karşı cinslerin arkadaşlık kurmasını kabul etmemekte, karşı cinslerin arkadaş olması konusuna hoş bakmamaktadırlar. Siyasi tercih yaparken de dindarlar ilk önce dini göz önünde bulundurarak dindar olan kişilere veya en azından dine karşı olmayan veya dine herhangi bir zarar vermeyecek kişilere oy vereceklerini ve destekleyeceklerini ifade etmektedirler.

Serbest zaman ve tatil konusunda dindar insanların yine bu zamanlarını dine aykırı geçirmemekte dikkatli olduklarını söyleyebiliriz. Bazıları ise serbest zamanda dini ibadatlara daha çok yoğunlaştığını ifade etmiştir. Tatil mekanı seçerken dindar kişiler tarafından dini hassasiyetlerin korunmasına azami dikkat gösterildiğini söyleyebiliriz. Katılımcıların yarısından fazlası dini hassasiyetlerin korunmadığı tatil alanlarına gitmediğini veya gitmeyeceğini ifade ettiği halde, geri kalan kısım deniz kenarı, plajlar gibi herkesin ortak

kullandığı tatil alanlarına gitmek istediklerinde dini hassasiyetlerini azami derecede korumaya çalıştıklarını, kalabalık yerlerden uzak durduklarını, kalabalık zamanlarda gitmediklerini, kendilerine uygun yerler ve zamanlar seçtiklerini ifade etmektedirler.

Dinin muhafazakarlık yönüyle düzeni sürdürmek, ani değişiklikleri frenlemek yoluyla sosyal kontrole destek sağladığını genel olarak ifade ettik. Mülakatlarda dindar insanlar, geleneklere bağlı olduklarını, yeni modaları ve farklı toplumların kültür ve geleneklerini kabule isteksiz olduklarını ifade ederek kendi toplumlarının dini eksenli geleneklerine bağlı olmalarının önemini vurgulayarak muhafazakâr yönlerini ortaya koymuşlardır. Fakat burada da dikkat çekmemiz gereken önemli bir nokta dindar insanların muhafazakârlığının din temelli olduğudur. Şöyle ki dindar insanlar muhafazakârlık adı altında her türlü geleneği yüceltmemekte ve her türlü yeniliğe karşı çıkmamaktadırlar. Dindar insanların dini temelli geleneği kabul ettiklerini ve yücelttiklerini, dine aykırı olan geleneklere ise karşı çıktıklarını söyleyebiliriz. Aynı şekilde, dine aykırı olmayan ve dini hassasiyetlere zarar vermeyen yeniliği kabule de hazır olduklarını söyleyebiliriz.

Bu bağlamda dindar insanlar, kentleşme ve modernleşme konusunda da benzer düşünceler taşımaktadırlar. Mülakat yaptığımız dindarların çoğunluğu kentleşme ve modernleşmenin toplumda dinin etkisini azalttığını düşünmektedirler. Bu düşüncede olan kişiler genel olarak kentleşme ve modernleşmeyle beraber insanlararası sıcak, samimi ve birincil ilişkilerin yerini, daha çok menfaate dayalı, resmi, gayri samimi ilişkilerin almasından şikâyetçi olmuşlardır. Ama katılımcıların görece az bir kısmı ise kentleşme ve modernleşmenin sağladığı kolaylıkları göz önünde bulundurarak kentleşme ve modernleşmenin dini hayat yaşama açısından olumlu etkileri olduğunu da söylemektedirler. Şehirlerde inanca dayalı dindar cemaatlerin, vakıf, dernek ve yardım kuruluşlarının oluşması, büyük şehirlerde sıkıntılar çeken dindar bireyler için ekonomik, sosyal ve psikolojik açıdan sığınılacak bir liman görevi görmektedir.

Günümüzde internet ve sosyal medya kullanımı yaygınlaştığı ve dijital bir çağda yaşamamız hasebiyle dindar insanların internet ve sosyal medya kullanımında dinin nasıl bir kontrol sağladığını sorduk. Görüşmeciler, genel olarak internet ve sosyal medyanın hayatlarında dinin kontrolüne olumsuz etki ettiğini düşünmektedirler. Bazı katılımcılar, olumsuz etkilerinden korunmak için interneti asgari düzeyde kullandıklarını,

internette çok vakit geçirmemeye özen gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Diğerleri ise internetin olumsuz yönleri olduğunu kabul etmekle birlikte, olumlu yönlerine dikkat çekerek onu dini paylaşımlar yapabilecekleri, özellikle gençlere kolayca ulaşabilecekleri modern bir dini sosyalizasyon aracı olarak görmektedirler.

Din, dindar insanın hayatının her alanında olduğu gibi tüketim tercihlerinde de önemli rol oynamaktadır. Dindar insanların tamamının yiyecek ve içecekler konusunda helal-harama son derece dikkat ettiklerini, şüpheli şeyleri tüketmekten de hemen hemen aynı şekilde çekindiklerini söyleyebiliriz. Herhangi bir haram, şüpheli veya zararlı ürün tüketmemek için dindar insanların bazıları tükettikleri ürünlerin içeriğini tek tek okuyarak alış veriş yaptıklarını belirtmişlerdir. Günümüz toplumlarında tüketim konusunda güvenilir helal sertifika kurumlarının Müslümanların işini kolaylaştırdığını söyleyebiliriz. Toplumda refahın, zenginliğin ve gelişmişliğin artmasıyla helal sertifikalarına olan talep de artacaktır.

Çalışmamızda tekrar tekrar ifade ettiğimiz gibi sosyal kontrolün esas görevlerinden biri toplumda suç ve sapma davranışlarını önlemek, topluma uyumlu bireyler yetiştirmektir. Dindar insanların suç ve sapma davranışlarından çekinmesinde en önemli kontrolü yine din sağlamaktadır. Araştırma çerçevesinde dinin, dindar bireyleri suç ve sapkın davranışlardan çekindirmesini kontrol teorisyenlerinin teorileri ile açıklamaya çalıştık. Bu teorilerden biri de Walter Reckless'in Kısıtlama teorisidir. Kısacası, dindar insan için suça düşme konusunda içsel ve dışsal itme ve çekmelere karşı din içsel ve dışsal kısıtlamalar sağlamaktadır. Devletin suç veya sapma olarak gördüğü davranışlar çoğu zaman dinin de günah olarak gördüğü davranışlarla örtüşmektedir. Bu durumlarda dindar insanların sapma ve suç davranışlarından çekinmelerinde hayatlarında devletin kontrolü ile birlikte dinin kontrolü de rol oynamaktadır. Fakat din kuralı ile hukuk kuralı karşı karşıya olduğu durumda ise dindar insanlar çoğunlukla hukuk kuralını kabul etmezler ve bu kurala karşı çıkarlar. Bu bakımdan devletin, otoritesini ve kontrolünü tüm yurttaşlara kabul ettirmesi açısından, dindar insanların dini duygularını incitmeyecek şekilde kurallar koyması önem arz etmektedir. Mülakatlarda katılımcıların yanıtlarından kısaca şunu çıkarabiliriz ki, din, bireye sağladığı dünya görüşü, ahiret inancı, hayata anlam katması, sağladığı sosyal çevre vs. özellikleri ile intihardan çekindirme konusunda da en büyük işlevi görmektedir.

Mülakatları dini cemaatlere bağlı kişilerle yaptığımız için katılımcılara

cemaatin önemi ve cemaat şeyhinin dini otoritesi konusunda da sorular sorduk. Katılımcılara göre hakiki dini cemaatlerin kendi mensuplarına ve genel olarak topluma birçok olumlu etkileri vardır. Cemaatler kendi üyelerine dini sosyal çevre sağlamakla onları modern kent hayatında sosyal, psikolojik, ekonomik vs. yönlerden desteklemektedirler. Çalışmada Travis Hirschi'nin sosyal bağ teorisinin suç ve sapmadan sakınmak için 4 önemli unsuru olan bağlılık, katılım, taahhüt/sadakat ve inanç'ın cemaat tarafından üyelere sağlandığını gösterdik. Cemaatler bireyin toplumla sosyal bağ oluşturmaya yardımcı olarak onu suç ve sapma davranışlarından korumaktadırlar. Bundan başka cemaat üyelerine göre cemaat günaha ve suça karşı önemli bir koruyuculuk sağlamaktadır. Cemaatlerden bahsederken cemaat şeyhinin veya liderinin otoritesini dikkate almamız gerekmektedir. Mülakat yaptığımız katılımcıların tamamı, şeyhin bir otoritesinin olması gerektiğinden bahsetmektedir. Fakat otoritenin güçlü veya zayıf olması kişilere ve cemaatlere göre değişmektedir. Genel olarak söyleyebiliriz ki, dini cemaat ve cemaat şeyhi cemaate bağlı dindar kişiler üzerinde bir otorite kurmakta, onları kontrol etmektedir ve bu durum dinin bireyi dolaylı şekilde kontrol etmesine örnek olarak gösterilebilmektedir.

## SONUÇ

Sosyolojide önemli kavramlardan biri olan sosyal kontrol, sosyologlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Sosyal kontrolün tanımı konusunda kısaca şunu söyleyebiliriz ki, sosyal kontrol konusundan bahseden ilk sosyologlar sosyal kontrolü geniş bir şekilde ele alarak tüm sosyalizasyon sürecini sosyal kontrol olarak değerlendirmişlerdir. Daha sonraki sosyologlar ise sosyal kontrolü, toplumda düzeni koruyup sürdürmek ve bireyleri suç ve sapma gibi istenmedik davranışlardan çekindirmek için oluşturulmuş mekanizmalar olarak ele almışlardır.

Sosyal kontrol, resmi ve gayri resmi olarak iki esas gruba ayrılmaktadır. Bunlar dışında, sosyologlar, farklı özellikleri, uygulanma şekilleri ve yöntemlerini göz önünde bulundurarak sosyal kontrolü farklı çeşitlere de ayırmaktadırlar. Günümüz toplumlarında resmi sosyal kontrolün en büyük ve etkili uygulayıcısı devlettir. Devlet, yasa, mahkeme, polis, kapatma kurumları ve modern teknolojiyi kullanarak vatandaşlarını kontrol altında tutmaktadır.

En önemli gayri resmi sosyal kontrol araçlarına ise aile, gelenek ve dini örnek olarak verebiliriz. Din, birey üzerinde meşrulaştırma ve muhafazakârlık özellikleri ile dış, ahlak ve vicdana etki etmesi ve dindar insana dini ahlak kazandırması yolu ile iç kontrol sağlamaktadır. Dinin kontrol gücü günümüz toplumlarında belirli ölçüde gerilese de dindar insanların hayatında hala önemli bir kontrol gücü olamaya devam etmektedir. Nitekim araştırmamız kapsamında dini cemaatlere bağlı dindar insanlarla yaptığımız mülakatlarda hayatlarının neredeyse tamamında dinin önemli bir etki gücü ve kontrolü olduğunu görmüş olduk.

## KAYNAKÇA

- Akers, Ronald L. (2012). *Criminological Theories*, 2. baskı, UK: Routledge.
- Aron, R. (2014). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. Korkmaz Alemdar, 9. baskı, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Aydınalp, H. (2018). *Din ve Dünyevileşme-Kuzey Kıbrıs Örneği*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Azimli, E. (2022). *Sosyal Kontrol ve Din*, İstanbul: Dönem Yay.
- Bayram, K. (2021). “Halk İnanışları: Karşılaştırmalı Epistemik Bir Bakış”, *Halk İnanışları ve Uygulamaları*, ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu. Ankara: Nobel Yayınları.
- Bektaş, Rahşan B. (2005). *Suçlulukta Sosyal Kontrolün Kırılma Noktaları Üzerine Ankara ve Iğdır Cezaevlerinde Bir Araştırma*, (yayınlanmamış doktora tezi) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Berger, Peter L. (1995). “Dini Kurumlar”, çev. Adil Çiftçi, İzmir: DEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, (9), ss. 425-465.
- Black, D. (1976). *The Behavior of Law*, New York: Academic Press.
- Burke, Roger H. (2009). *An Introduction to Criminological Theory*, 3. Baskı, London: Willan Publishing.
- Cohen, S. (1985). *Visions of Social Control*, Cambridge, UK: Polity Press.
- Çaha, Ö. (2004). “Muhafazakâr Düşüncede Toplum”, *Liberal Düşünce dergisi*.
- Durkheim, E. (2020). *Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Ozankaya, 4. baskı, İzmir: Cem Yayınevi.
- Eserpek, A. (1979). *Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Fichter, Joseph H. (2016). *Sosyoloji Nedir*, çev: Nilgün Çelebi, 3. baskı, Ankara: Anı yayıncılık.

Horwitz, Allan V. (1990). *The Logic of Social Control*, New York: Plenum Press.

Innes, M. (2003). *Understanding Social Control*, ed. Mike Maguire, Berkshire, England: Open University Press.

İçli, Tülin Günşen; Esra B. (1993). “İnformal Sosyal Kontrolün Sağlanmasında Ailelerin Gelir ve Eğitim Düzeyinin Önemi”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 10, S. 1.

Janowitz, M. (1975). “Sociological Theory and Social Control”, *American Journal of Sociology*, C. 81, No: 1.

Kızmaz, Z. (2005). “Sosyolojik Suç Kuramlarının Suç Olgusunu Açıklama Potansiyelleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 29, No: 2, ss. 149-174.

Korkmaz, A. ve Kocadaş, B. (2019). *Toplumsal Sapma: Sapmanın Teorik Temelleri*, 3. baskı, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Lara Helena K. (2009). *Social Controls and Human Nature*, El Paso, USA: LFB Scholarly Publishing LLC.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat yayınları.

Okumuş, E. (2010). “Meşruluğun Sosyolojisi” *Meşruluğun Toplumsal Gerçekliği*, haz. Ejder Okumuş, İstanbul: İnsan Yayınları.

Okumuş, E. (2005). *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, İstanbul: Ark Kitapları-Özgü Yayıncılık.

Okumuş, E. (2019). *Toplumsal Değişme ve Din*, 5. baskı, İstanbul: İnsan yayınları.

Park, Robert E. ve Ernest W. B. (2017). *Asimilasyon ve Sosyal Kontrol*, çev. Pınar Sayar Kızılçalı, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017.

Pitts, Jesse, R. (1968). “Social Control”, *International Encyclopedia of the Social Sciences*, ed. David L. Sills, USA: The Macmillan Company & The Free Press, C. 14, s. 382.